

Battonya természetföldrajza

A nagyhatárú település az Északi szélesség 46°20' és a Keleti hosszúság 21. fokának metszéspontjában, az Alföld Délkeleti részén, a Maros hordalékkúpján (1) helyezkedik el. A várost befogadó táj, a Csanádi-hát, a Magyarország területére eső marosi hordalékkúp legmagasabb része. Tengerszint feletti magassága 97 és 104 méter között váltakozik, a terület enyhén DDNY irányba lejt. A felszín nem asztalsímaságú. Az utolsó jégkorszak végének folyói, parti dűnéket (2) halmoztak fel, majd a folyásirányát saját lerakott hordaléka miatt állandóan változtatni kénytelen Maros, a jelenkorban felszabdalta a felszínt. Az egykori folyóágak, a fattyúágak, a korábban keletkezett parti dűnével társulva, gazdag forma együttest hoztak létre. Az elhagyott folyómedrek mélyedéseit agyagos iszap töltötte fel, a jégkorszaki szelek által szállított lösz (3), homokkal keveredve fedi a felszínt. Ezen alakult ki a kiváló termőképességű talaj, a csernozjom (4). A domborzat összefoglalóan, löszizzappal fedett, enyhén hullámos, ármentes hordalékkúp-síksággként jellemezhető. A felszínből kiemelkedő kunhalmok mesterséges építmények, többségük a legkorábban e területen élt, nomád pásztornép temetkezési helyei. Battonya a Csanádi-hát központi települése, Nyugatról Mezőhegyes, Északról Mezőkovácsháza és Kunágota, Keletről Magyardombegyház, Kisdombegyház és Dombegyház határolják. Délen az országhatár zárja le a város 14500 hektárnyi közigazgatási területét. Páraszegény légköri viszonyok mellett innen már jól láthatóak a Zarándi hegység nyúlványai.

Éghajlatát tekintve, a mérsékeltövi kontinentális éghajlaton belül, közel fekszik a meleg - mérsékelt száraz területekhez. A napfénytartalom évi összege meghaladja a 2000 órát, melyből a nyári időszakra 820 óra jut. Az évi középhőmérséklet 10,6°C, a vegetációs időszak (5) átlaghőmérséklete 17,3°C, október 23 és április 9 között 10°C alatt marad a napi középhőmérséklet. Az időszak hossza 198 nap, míg a fagymentes napok száma általában 188. Az évi csapadékösszeg 600 mm, ebből a vegetációs időszakra általában 350 mm esik. A 24 óra alatt lehullott legtöbb csapadék mennyisége 71 mm. Télen 31 - 33 napon át takarja hó a földeket, melynek átlagos vastagsága 18 - 20 cm. A jellemző É-i szél mellett gyakoriak a D-i, DK-i szelek.

Ez az éghajlat a közepes vízigényű, de hőigényesebb növények termesztésének kedvez.

A terület száraz, vízhiányos, gyér lefolyású. Egyetlen vízfolyása a Maros fattyúága, a Száraz-ér, mely helyenként mélyen bevágódott medrében 44 kilométeren át kanyarog a tájban. Történelme során, nevéhez méltóan, időnként kiszáradt. A feljegyzések szerint 1863-1870 között felparcellázták és veteményesként használták a medrét. A tápanyagban gazdag iszapos talajon, gazdag termést takarítottak be a szerencsés bérlők. Ma, kisvizek idején, a Marossal már nincs élő kapcsolata, az öntözési igények kielégítésére, a másodpercenként 1-3 köbméter többletvizet, Aradnál engedik át. Vízugyűjtő területe (6) 1304 négyzetkilométer, a Dombegyházát Északról megkerülő Cigányka-ér (Csigér), és a Mezőkovácsházánál csatlakozó Kutas-ér szállít belé vizet. Battonyától Északkeletre ágazik ki belőle, az öntözővizet szállító Mezőhegyesi-Élővíz-csatorna. A felszín lejtésének köszönhetően jók a lefolyásviszonyok, így természetes állóvizek nincsenek, árvizek jobbára hóolvadás idején keletkeznek. Utoljára, a Maros áradásával összefüggésben 1962-ben, és 1970-ben vonult le rajta nagyobb árhullám. A 2000-ben induló Száraz-ér korszerűsítési program, jelentős mederkostrással visszaállította a folyó eredeti vízszállító képességét, és hét darab zsilipes műtárgy megépítésével lehetővé tette a vízkormányzást és a biztonságos vízviszatartást.

A tetemes mennyiségű talajvizet 2-4 méter mélységben bárhol elérhetjük, minősége itt meglepően lágy. Az ivóvizet szolgáltató rétegek 100-200 méter között találhatóak, Battonyán nem ritkák a bő vízhozamú artézi kutak.

Feltétlenül szót kell ejtenünk a hordalékkúp jelleg miatt itt előforduló, egyedi hidrológiai (7) jelenségről, a *földárjáról*. Tavasz végi, nyár eleji, alacsony kipárolgású időszakokban időről időre előfordul, hogy bár nem hullott jelentős mennyiségű csapadék, s az egyébként jellemző tavaszi belvizek (8) már visszahúzódtak, bizonyos helyeken ismét felszínre tör a talajvíz. A hordalékkúp felső Délkeleti részében magasabban lévő

talajvízrétegek ugyanis, kapcsolatban állnak az alacsonyabban lévőekkel, s nyomás alatt tartják azokat. Így azután, ahol a laza homokos rétegek közel vannak a felszínhez, feltör a talajvíz, s kisebb nagyobb tocsogók csillognak ott, ahol korábban, nem voltak belvízfoltok.

Növényzet: (Csathó András)

Állatvilág: (Csathó András)

A törökök kiűzését követően a Maros vonalára, határőrizeti céllal szerbeket telepítettek. A XVII. század végén, a XVIII. század elején, Battonya új lakosai is szerb családok voltak, akik szolgálataikért cserébe adómentességet élveztek. Az akkori település egy a Száraz-ér partját és a befutó utakat követő utcahálózatú halmazfalu képét mutatta. Erről tanúskodik az 1783-ból fennmaradt, II: József-féle, katonai térkép is. (1. számú melléklet: Battonyai olvasókönyv, Térképek, első térkép). A kezdetben alacsony létszámú lakosság a nagy határból csak kevés földet tudott megművelni szántóként. Ezért a földhasználat legegyszerűbb módját, a legeltető állattartást választották. A legelőkön, az állatok átteleltetésére, úgynevezett szállásokat alakítottak ki. Itt a marhákat szénával, szalmával etették. A földesúrnak előnyös volt, ha földjét jobbágyok kezelésébe adott telekként műveltette meg, ezért minél több jobbágy betelepítésére törekedett. A telkes jobbágnak a községben, telke, rajta háza, mellette veteményese, a községhez közel hereföldje, távolabb szántója, és legelőhasználati joga volt. A növekvő számú népesség egyre több területet szántott, a szántóföldeken, hogy közel legyenek a munkavégzés helyéhez, tanyákat építettek. A település szabálytalan halmazjellege, egyre jobban akadályozta a terjeszkedést, ezért 1808-tól kezdődően, Aradon állomásozó osztrák hadmérnökök tervei alapján, földesúri településszabályozást indítottak. Ekkor alakították ki a település ma is meglévő saktáblás szerkezetét. Az egymásra merőleges utcák egyforma nagyságú, téglalap alakú tömböket metszenek ki, melyekben 400 négyszögöl nagyságú telkek sorakoznak. Az egymást metsző Hunyadi és Fő utca négy negyedre (fertályra) osztotta Battonyát. Így alakult ki a négy kerület, melyeket számozással jelöltek, de mindnek volt népi elnevezése is. Az ÉK-i az I., neve Túlazér vagy Kokota, a DK-i II: a Susán, a DNy-i III. a Hantváros, az ÉNy-i IV. a Biszerika (templom). Ez utóbbit nevezték Betyárfertálynak is. A tömböknek és telkeknek ezt a szigorú, katonás rendjét csak a rakoncátlanul kanyargó Száraz-ér miatt sértették meg itt-ott. (2. Számú melléklet: <http://wiki.utikonyvem.hu/hu/images/6//c/Kat3battonya.jpg>, vagy: Battonyai olvasókönyv, Térképek, bármelyik saktábla alaprajzú térkép.)

A lakosság zöme még ebben az időben is a gazdaságilag legerősebb népcsoportból, a szerbségből került ki. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy Battonyán nem alakult ki szerb városrész. A szerbek legszívesebben az utcák metszéspontjában lévő sarki telkeken építkeztek. Erre az egyik legszebb példa a mai Ady és Táncsics utcák metszése, ahol a sarki portákon a Vidicki, a Gruncsity és a Szávics családok osztoztak.

Az 1960-as évek elején végrehajtott termelészövetkezet szervezést követően az emberek már nem a saját földjeiken dolgoztak, így a tanyasi lét értelmét veszítette. A tanyavilág napjainkra úgyszólván, teljesen megszűnt.

Battonya közigazgatási területén a XVI. Század közepéig más települések is léteztek. Ilyen volt Basarága és Szihond, melyek a törökök kiűzése után valószínűleg nem települtek újra, ma csak határnév őrzi emléküket. (9)

1.Hordalékkúp: A hegységből, a síkságra érkező folyó folyása lelassul, energiája csökken. Ezért az addig magával hozott hordalék nagy részét kénytelen lerakni, s ebből a hegység lábánál lapos fél kúp alakú, laza törmelékhalmoz keletkezik. Hasonló formáció állhat össze a folyók torkolatánál is.

2.Parti dűne: Tengerek, tavak, folyómedrek mentén a mederből a szél által kifújtt homokból keletkezik. A szél felőli oldala lankás, míg a szélárnyékban lévő meredek. Magassága általában 10 - 30 méter.

3.Lösz: A jégkorszakok eljegesedési időszakában, a jégtakarók körüli pusztákon, a szélhordta finom porból keletkezett. A por a fűfélék szárai között felhalmozódott, s vastagodásával a növényzet magasabb szintre települt. Az elhalt növényi részek helyén visszamaradt hosszú, vékony üregek falát bevonta a szivárgó oldatokból kiváló mészs. Az így kialakult hajszálcsövességnek köszönhető a lösznek az a tartása, mely révén meredek falakban is megáll. Kiváló minőségű talaj képződik rajta. Magyarország területének egyharmada löszös, a löszréteg különösen a Duna mentén vastag. (Paksnál 45 - 50 méter) Battonyán a talajréteg alatt néhány ásonyom mélységben többnyire megtalálható, a népnyelv sárgaföldnek nevezi.

4.Csernozjom: Ez a sötét színű talajféleség hazánkban ott alakult ki, ahol a hőmérséklet és csapadékviszonyok miatt, zárt erdőségek nem jöhettek létre. A füves puszták talaja ez, mely leggyakrabban löszön keletkezik. Battonyán a magasabb fekvésű területeken termékeny, réti csernozjomok, a mélyebb helyeken sós réti csernozjomok alakultak ki.

5. Vegetációs időszak: Az évnek az a része, amikor a hőmérséklet emelkedésével a felszint borító növényzet feléled téli álmából. Az egyényári növények magvai csírázni kezdenek, az évelők kihajtanak földalatti részeikből, a fás szárúak rügyei kipattannak. Az időszaknak a hőmérséklet csökkenése, a tél kezdete vet véget.

6.Vízgyűjtő terület: Az a terület, amelyről a lefolyó vizek egy vízfolyást táplálnak. A szomszédos vízgyűjtő területeket vízválasztó vonal határolja el egymástól.

7.Hidrológia: A víz körforgalmát (felszíni vizek párolgása, felhőképződés, csapadék hullás, beszivárgás és felszíni összegyülekezés, vízfolyások képződése) vizsgáló tudomány.

8.Belvíz: Nagy esőzésekkor, hirtelen hóolvadáskor a talajvíz szintjének felemelkedése következtében kialakult időszakos állóvíz.

9.Basarága: A mai Battonya külterületén a korai Árpád-kortól létező település. Okmányon először 1217-ben említik. Különös neve böszörmény eredetű, muzulmánt jelent. A böszörmények muzulmán vallású bolgár-török nép, akik a honfoglaló magyarokkal jöttek a Kárpát-medencébe. Kereskedők voltak, de egy részüket az Árpád-korban határőrizeti céllal a Déli részre telepítették. A falunak temploma, plébániája volt. A XVI. században a nagylaki Jaksics család birtoka lett, 1529 nyarán, Bali bég, rabló hadjárata során felégették, lakói nagy részét megölték elhurcolták. Ezzel együtt feltehetőleg túlélte a török időket, időközben szerb faluvá vált, melyet a XVIII. század elején, kuruc csapatok pusztítottak el.

Pontos helyét, régészeti terepbejárás nyomán, Battonyától Délre, a Száraz-ér István tanyától induló, nagy patkókanyarulata által bezárt területre teszik.

Szihond: (Szionda) Az egykori Basarágától K-re, a határátkelőhöz vezető úttól egy kilométerre keleti irányban, a Szionda-halom (Mezei-halom) körül helyezkedett el. Egy 1455-ben keletkezett adománylevel tanulsága szerint, V. László, Hunyadi Jánosnak és fiainak adományozta. Feltehetőleg a portyázó török csapatok pusztításait nem élte túl a település. Az említett okiraton szereplő további települések, mint Battonya, Baktornya és Kinged is a mai Battonya közigazgatási területén állhattak.

Feladatok:

1. A földrajzi fókusz segítségével, határozd meg a földgömbön Battonya fekvését!

2. Magyarország domborzati térképén, a fellelhető magassági számok alapján vizsgáld meg a Maros hordalékkúpjának lejtését!
3. Tégy egy kirándulást kerékpárral a Táncsics utcáról Délre induló dűlőúton, az első Száraz-ér hídhöz. Vizsgáld meg a folyó völgyét! Haladj tovább Délre, s a fenti leírás alapján keresd meg a középkori Basarága helyét! Ha a felszínen jelentős számú cserépedény töredéket találsz, jó helyen jársz.
4. Válassz ki tetszőlegesen egy napot, mérd meg reggel, délben és este a levegő hőmérsékletét, állapítsd meg milyen égtáj felől fúj a szél, kísérd figyelemmel az esetleges változásait. Ha a közeledben található régi, ásott kút, mérd meg, hogy a talajvíz milyen mélyen helyezkedik el a felszíntől! A kapott adatokat vedd össze az éghajlatra és a vízrajzra vonatkozó szövegben leírtakkal!